

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI**

**I.N.QO'ZIYEV, SH.N.FAYZIYEV, A.Z.AVLOQULOV,
I.X.SHERIMBETOV**

ICHKI AUDIT

O'QUV QO'LLANMA

Toshkent-2015

Ichki audit. O'quv qo'llanma. I.N.Qo'ziyev, Sh.N.Fayziev, A.Z.Avloqulov, I.X.Sherimbetov -T.: IQTISOD-MOLIYA, 2015. 198 bet.

O'quv qo'llanmaning asosiy maqsadi – talabalarda iqtisodiy va buxgalteriyaga oid bilimlarni qo'llay olishga, korxonalarda ichki audit xizmatining tuzilmaviy bo'linmalarini tashkil etish bo'yicha amaliy malakaga ega bo'lish, ichki auditni o'tkazish, buxgalteriya hujjatlarining baholash mezonlarini ishlab chiqarish, hujjatlar, turli harakterdagi iqtisodiy axborotlar bilan ishlash ko'nikmalarini sakllantirishdan iborat.

Qo'llanma 5A230902 – Audit (ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish bo'yicha) mutaxassisligi talabalariga, shuningdek, iqtisodiyot yo'nalishdagi oliy o'quv yurtlari talabalariga, ichki audit bo'yicha malaka oshirish kurslari tinglovchilariga hamda ichki audit masalalari bilan shug'ullanuvchi boshqa shaxslarga bag'ishlangan.

Taqrizchilar: N.K.Rizayev – i.f.n. O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi «Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit» kafedra mudiri, dotsent.

O.Masharipov – i.f.n. Toshkent moliya instituti "Audit" kafedrasi dotsenti.

KIRISH

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biri – samarasiz faoliyat ko'rsatayotgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni davlat tasarrufidan chiqarish, ularni xususiylashtirish hamda davlat tasarrufida bo'lgan, lekin investitsiyalar va zamonaviy texnologiyalarga muhtoj yirik korxonalarni aktsiyadorlik jamiyatlariga (korporatsiyalarga) aylantirishdan iborat. Iqtisodiyotning erkin bozor munosabatlariga o'tishi uchun yaratilayotgan qulay shart-sharoitlar natijasida mulkchilikning turli shakllari vujudga kelib, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tarkibiy tuzilmalari hamda ular o'rtasidagi xo'jalik aloqalari xalqaro miqyosda kengaymoqda, tadbirkorlik faoliyatining barcha qatlamlarida moliyaviy va xo'jalik faoliyati natijalaridan manfaatdorlik darajasi tubdan o'zgarmoqda.

Iqtisodiyotimizning hozirgi sharoitida aktsiyadorlik jamiyatlari va mas'uliyati cheklangan jamiyatlar faoliyatining yanada ravnaq topishi hamda ularning xalqaro miqyosdagi aloqalari ko'lamining kengayishi va rivojlanib borishi nafaqat son, balki sifat jihatidan yuqori saviyadagi audit xizmatlariga bo'lgan talabni oshirmoqda. Ana shu talablarni ro'yobga chiqarish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 27 sentyabrda qabul qilingan «Qimmatli qog'ozlar bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ – 475-sonli Qaroriga muvofiq 2007 yil 1 yanvaridan boshlab aktivlarining balans qiymati 1 mlrd. so'mdan ortiq bo'lgan korxonalarda Kuzatuv kengashi tomonidan tayinlanadigan va ularga hisobot beradigan ichki audit xizmatlarining tashkil etilishi aktsiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvni takomillashtirish hamda aktsiyadorlarning huquqlari himoya qilinishini ta'minlashga xizmat qiladi. Buni esa korporativ boshqaruvni rivojlantirish yo'lidagi yangi pog'ona, korxonalar xo'jalik faoliyatini yuqori sifat darajasiga ko'tarishda muhim omil deb qarash kerak.

Ushbu Qarorning ijrosini ta'minlash, ichki auditni tashkil etishga qo'yiladigan yagona talablarni hamda uning ishini tashkil etishning metodologik asoslarini belgilash maqsadida «Korxonalaridagi ichki audit xizmati to'g'risida nizom» qabul qilindi. Unga ko'ra, ichki audit – korxonalar boshqaruvining ijro

etuvchi organi va tarkibiy bo'linmalari tomonidan O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga, ta'sis hujjatlari hamda ichki hujjatlarga rioya qilinishini tekshirish va monitoring olib borish yo'li bilan ular ishini nazorat qilish va baholash, ma'lumotlarning buxgalteriya hisobi hamda moliyaviy hisobotda aks ettirilishining to'liqligi va ishonchligini ta'minlash, xo'jalik operatsiyalarini amalga oshirishning belgilangan qoidalari va taomillari, aktivlarning saqlanishi hamda korporativ boshqarish printsiplari joriy etilishi bo'yicha korxonalar tarkibiy bo'linmasining faoliyati (ichki audit xizmati) hisoblanadi.

Ichki auditning asosiy maqsadi – mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan korxonalarda buxgalteriya hisobining to'g'ri yuritilishini ta'minlash, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha hisob-kitoblar to'g'ri yuritilishini tekshirish, mulkdorlar manfaatini himoya qilish va boshqaruv organlari tomonidan ularning manfaatlariga zid harakatlar qilinishining oldini olish, bunday holatlar aniqlangan taqdirda bu haqda mulkdorlarni xabardor etishdan iborat. Ichki audit xizmati korxonalar xodimlarining o'z vazifalarini yanada samaraliroq bajarishlariga va shu bilan birga korxonaning ichki imkoniyatlarini aniqlash hamda ulardan to'liqroq foydalanishga yordam beradi.

Keyingi vaqtlarda jahonning rivojlangan mamlakatlari kompaniyalarida ichki audit funksiyalariga yanada ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Bu kompaniyalar umumjahon integratsiyasi va moliyaviy jarayonlarga, shuningdek, iqtisodiy institutlarga yanada ko'proq jalb etilayotgani bilan bog'liq. Ularning faoliyati jahon talablariga va standartlariga javob berishi kerak. Jumladan, xalqaro bozorlarga o'z aksiyalarini joylashtirishni yoki (undan) kredit olishni istovchi kompaniyalar ichki nazoratning mos keluvchi tizimini yaratishlari zarur. Bunday tizimlar funksiyasini ichki audit Qo'mitasi yoki ichki audit xizmati bajarishi mumkin.

Ichki auditorlar faoliyati direktorlar kengashi yoki kompaniya rahbariyatining yuqori ijrochi organi ichki auditni kompaniyaning rivojlanishi va gullab-yashnashi ishiga o'zining salmoqli hissasini qo'shuvchi, korporativ

boshqaruv mexanizmining mustaqil bo'g'ini sifatida qabul qila boshlagandagina, kuch va ahamiyatga ega bo'ladi.

Ichki audit, asosan, boshqaruv hisobi tomonidan yaratilgan ishonchli axborotlar bilan ta'minlashga qaratilgan, deb hisoblanadi. Biroq jahon moliyaviy inqirozi inqirozning ta'sir kuchini yumshatish va uning salbiy ta'sirlarining oldini olish maqsadi bilan biznes risklar va inqiroz belgilari paydo bo'lishi haqida ishonchli ma'lumotlar bilan ta'minlash tomonlari uning vazifalarini qayta ko'rib chiqishga majburlaydi.

Inqirozlar va boshqa bozor omillarining salbiy ta'sir etishini oldini olish va ularga qarshi turishda hamda biznesni yuritishdagi kamchiliklarni, shuningdek, ularning paydo bo'lishini oldini olishda ichki nazorat tizimi va ichki audit xizmatini samarali tashkil etilish imkon beradi.

Shu bois, quyidagi ichki audit xizmati vazifalari birinchi darajaga chiqadi: menejerlar va rahbarlarni nafaqat buxgalteriya hisobi tomonidan, shuningdek, boshqa iqtisodiy axborotlar, tashkilotning boshqa hisob tizimi axborotlari, jumladan, mavjud risklar va inqiroz ko'rinishlari haqidagi axborotlar bilan ham ta'minlash hisoblanadi.

Turli darajadagi menejerlar o'zlariga ishonilgan uchastkalarda hisob markazlari, mas'uliyat va nazorat sub'ektlari hisoblana borib, yo buxgalteriya hisobida (texnologik, kadrlar hisobi v.b.) moliyaviy axborotlar shakllanadigan ma'lumotlarni yaratadilar yoki buxgalteriya hisobi ma'lumotlaridan menejerlar tomonidan foydalaniladigan o'z axborotlarini yaratish uchun foydalanadilar (moliyaviy, iqtisodiy tahlili v.b.). Shu bois, ichki audit faoliyati sohasi tashqi auditorlarning moliyaviy – iqtisodiy nazoratlaridan keng bo'lishi lozim, ya'ni ichki auditorlar ichki nazorat tizimi faoliyati orqali tashkilotning boshqa bo'limlarda ishonchli axborotlar yaratilishini ta'minlashlari kerak.

Bundan tashqari, kompaniyani ichki auditni tashkil qilishga undovchi omillarga mulk egalari va menejmentning kompaniya biznes jarayonlarini tartibga solish borasidagi manfaati ham kiradi. Qator holatlarda bu mablag'larning ancha salmoqli tejalishiga olib kelishi mumkin.

“Ichki audit” fanining maqsadi talabalarga ichki auditni tashkil qilish va oʻtkazishni oʻrgatish hisoblanadi. Shuningdek, korxonalarda ichki audit xizmatining tarkibiy boʻlimlarini tashkil etish boʻyicha malaka hosil qilish, ichki auditni fan dasturida tasdiqlangan hajmda oʻrgatish hisoblanadi. Fanning vazifalari quyidagilar hisoblanadi: ichki auditni tashkil qilish va oʻtkazishning ilmiy asoslarini oʻrganish, ichki audit xizmati xodimlari oldiga qoʻyilishi mumkin boʻlgan savollar (masalalar) doirasini aniqlash, buxgalteriya hujjatlarini baholash mezonlarini ishlab chiqish, shuningdek, hujjatlar – iqtisodiy axborotlarni tashuvchilar bilan ishlash metodikasini oʻrganish hisoblanadi.

1-BOB. MOLIYAVIY NAZORAT TIZIMIDA ICHKI AUDITNING O'RNI

1.1. Korxonani boshqarish tizimida moliyaviy nazoratning o'rni

Nazorat, rejalashtirish, boshqarish, hisob va tahlil bilan bir qatorda har qanday xo'jalik yurituvchi sub'ektning (korxonalar, tashkilot, muassasa) tashkiliy-huquqiy shakli va faoliyat turidan qat'iy nazar, boshqaruv tizimi funktsiyalaridan biri hisoblanadi.

Har bir korxonaning eng muhim maqsadi xo'jalik faoliyati samaradorligiga erishish, maksimal darajada foyda olish hisoblanadi va bunda moliyaviy nazoratning ahamiyati o'sib boradi. Nazoratning ushbu turi asosida moliyaviy tizimning har bir bo'g'inida ishonchli axborotlar olinishiga, uning ishlarning real holatiga mos kelishiga erishiladi. Moliyaviy nazorat yordami bilan korxonalar rahbariyati samarali moliyaviy-xo'jalik boshqaruvini amalga oshirishi, mulk egalari esa ularning kapitallari harakatini kuzatish mumkin, bu esa iqtisodiyotga chet el investitsiyalari jalb etilishi uchun ma'lum kafolatlar berilishiga imkoniyat yaratadi.

Korxonalarda moliyaviy nazoratni amalga oshirish moddiy resurslardan samarali foydalanish va xarajatlardan tejimli foydalanishga bog'liq. Bu esa kerakli choralar ko'rishga, aybdorlarni javobgarlikka tortishga, keltirilgan zarar uchun kompensatsiya (tovon to'lovi) olishga, kelgusida bunday holatlarning oldini olishga yo'naltirilgan tadbirlarni amalga oshirishga imkon beradi.

Shu tariqa korxonalarda moliyaviy nazoratning predmeti bo'lib moliyaviy resurslarning shakllanish va foydalanish jarayonlari, nazorat ob'ekti sifatida esa faoliyati ushbu jarayon bilan bevosita bog'liq boshqaruv organlari hisoblanadi.

Korxonalar moliyaviy nazorati tizimiga:

- korxonaning hamma strukturaviy bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladigan boshqaruv-moliya nazorati;
- hisob-moliya xizmatidan alohida, ichki auditning mustaqil, ixtisoslashtirilgan bo'linmalari kiradi.

Ichki moliyaviy nazoratni amalga oshirishning eng muhim sharti buxgalteriya, statistik va operativ hisobotlarda mavjud bo'luvchi moliyaviy

axborotlar, shuningdek, korxonada xo'jalik faoliyatining turlicha tomonlarini aks ettiruvchi umumlashtirilgan moliyaviy ko'rsatkichlar hisoblanadi.

Misol

Moliyaviy menejer tomonidan boshqariladigan moliyaviy menejment bo'limi korxonaning pul oqimlarini nazorat qiladi. Jumladan, buxgalteriyada xo'jalik operatsiyalarining butligi va o'z vaqtida aks etishi, buxgalteriya hisobotlarining to'g'ri va ishonchli tuzilganligiga va hisobotlarning soliq organlariga taqdim etilishiga javob beradi. Bo'lim korxonada moliyaviy aktivlarining nazoratini amalga oshiradi, hamkor tashkilotlar bilan o'zaro harakatda bo'ladi.

Korxonadagi har qanday faoliyat ikkita tizim doirasida yuz beradi. Biri – qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun qurilgan operatsion (tashkiliy) tizim. Boshqa tizim – operatsion (tashkiliy) tizimning ichidan o'tuvchi nazorat tizimi. U umumiy holatda boshqaruv qarorlaridan, amallar, qoidalar, ko'rsatmalar, byudjetlar, hisob va hisobot tizimlaridan iborat bo'ladi. Bu tizim yakuniy holatlarda, korxonada yaxlit holda va korxonada menejerlari qisman qo'yilgan maqsadlarga erishishlari uchun zarur farazlarni yaratish va ehtimollarni orttirishga yo'naltirilgan.

Ichki nazorat korxonada o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishishga yo'naltirilgan va rahbariyatning korxonada faoliyatini umuman va bo'limlarni alohida rejalashtirish, tashkil etish va monitoring bo'yicha harakatlarining natijalari hisoblanuvchi jarayondir. Korxonada menejerlari, birinchidan, korxonada va alohida bo'limlar maqsadlarini qo'yishi, vazifalarini belgilashi va korxonaning mos keluvchi tashkiliy tuzilmasini barpo etishi lozim. Ikkinchidan, samarali tizim shakllanishi uchun qo'yilgan maqsadlarga erishish va oldinda turgan vazifalarni hal qilish kabilarni ta'minlash kerak.

Buxgalteriya hisobi nuqtai nazaridan ichki nazoratni belgilash quyidagi tarzda bo'ladi: ichki nazorat korxonada aktivlari butligini va buxgalteriya yozuvlari ishonchliligini ta'minlash bo'yicha hisob siyosati qoidalaridir, u:

- muomalalarga yetarli tarzda aniqlik kiritilganligiga;
- muomalalar hisobotlarda hisob standartlariga mos holda o'z vaqtida va aniq aks etishiga;

- korxonalar aktivlariga erishish imkoniyatlari aniqlik bilan amalga oshirilishi;
- aktivlarning haqiqatda mavjudligi doimiy ravishda buxgalteriya yozuvlari bilan taqqoslanishib turiladi.

Ichki nazorat tizimining tuzilishi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Tashkil etilishi: oddiy tashkiliy tuzilma, bo'ysunuvchanlikka asoslanadi, vakolati doirasida mas'uliyat, yuqori turuvchi rahbarlar oldida hisobot, kritik funktsiyalari chegaralangan, ichki va tashqi omillar o'zgarishida tez sezuvchanlik (ta'sirlanish) imkoniyati, har bir bo'limning roli va javobgarligini aniq belgilash, xodimlar faoliyatini nazorat qilish darajasi va ularning ishi natijalarini doimiy baholash.

Siyosati: korxonaning maqsadlari va vazifalariga mos ravishda rahbariyat darajasida tasdiqlanadi, yozma ravishda nashr qilinadi, xodimlarga ma'lum qilinadi, doimiy ravishda qayta ko'rib chiqiladi va zarurat tug'ilganda, yangilanadi.

Amallari: kritik funktsiyalar chegaralari ajratilishini ta'minlaydi, maksimal darajada oddiy va tushunarli, bir-biriga zid emas va bir-birini takrorlamaydi, doimiy ravishda qayta ko'rib chiqiladi va zarurat tug'ilganda, yangilanadi.

Xodim(lar): ishga qabul qilishda nomzodlarning shaxsiy sifatlarini baholash, professional (kasbiy) trening va kurslar, vazifalar va mas'uliyatning aniq belgilanganligi.

Hisob: samarali qaror qabul qilish uchun zarur korxonaning tashkiliy bo'linmalari bo'yicha yuritiladi.

Hisobot: hisobotlar o'z vaqtida tuziladi, oddiy va izchil.

Byudjetlar: bo'linmalar oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishni tahlil qilish vositasi sifatida xizmat qiladi va turli bo'limlar faoliyatini muvofiqlashtirishni yaxshilashga yordam beradi.

Ichki nazorat haqida gapirganda shuni ham anglash kerakki, u faqat aniq maqsadlarga erishishga yo'naltirilgandagina foydali hisoblanadi va nazorat natijalarini baholashdan avval bu maqsadni aniqlash zarur. Ichki nazoratning beshta asosiy maqsadi bor:

- axborotlarning ishonchliligi va to'liqligini tekshirish;

- hisob siyosatiga, biznes rejalarga, qonunchilikka mosligini ta'minlash;
- aktivlarning butligini ta'minlash;
- resurslardan tejab va samarali foydalanish;
- kompaniya bo'linmalari tomonidan qo'yilgan maqsadlar va vazifalarga erishish.

Ichki nazorat kontseptsiyasi o'ziga bir qancha tarkibiy qismlarni qamrab oladi:

Birinchi, bu – korxonaning ichki muhiti, ya'ni etika talablari, boshqaruv uslubi, qaror qabul qilish jarayoni, vakolatlarning o'zgarishi va mas'uliyatni his qilish, xodimlarga nisbatan siyosat, xodimlarning vakolatliligi va eng muhimi, korxonada boshqaruv apparatining ichki nazoratga munosabati;

Ikkinchi, korxonaning o'z maqsadlariga erishishi yo'lida turgan risklarni aniqlash, tahlil qilish va boshqarish;

Uchinchi, nazoratning har kuni amalga oshirilishi: hisob va hisobotlar, vakolatlarning tabaqalanishi, aktivlarga bo'lgan huquq va monitoring;

To'rtinchi, axborot olishga imkoniyat – mos keluvchi axborot kim unga ehtiyoj sezsa, unga ega bo'lishi va bu unga yuklangan funktsiyalar/majburiyatlar doirasida bo'lishi lozim;

Beshinchi, ichki nazorat tizimining samaradorligini aniqlash uchun zarur monitoring.

Butun jahon bo'yicha ko'plab xo'jalik yurituvchi sub'ektlar turli xil resurslardan samarasiz foydalanishdan aziyat chekadilar. Bu resurslarga inson, moliyaviy, moddiy, shuningdek, to'g'ri qaror qabul qilish uchun zarur axborotlarning etishmasligi, hisobotlarda bilmasdan va ataylabdan xatolar qilishlik, xodimlar va boshqaruvchilar tomonidan to'g'ridan-to'g'ri firibgarliklar kabilar kiradi. Bunday muammolarni korxonaning ichida ichki nazoratning samarali tizimini tuzish yo'li bilan bartaraf etish mumkin. Korxonada boshqaruv tizimida ichki nazoratning roli va ahamiyati qanday?

Misol

Hammamizda ham deyarli har kuni o'zini-o'zi nazorat qilish yoki boshqacha qilib aytganda, ichki nazorat yuz beradi. Bu, biz uydan chiqib ketish oldidan eshikni yopganimizda (xonadonda mavjud mulkimizni saqlash uchun), restoranda hisobni tekshirganimizda (pul mablag'larini saqlash, keragidan ortiqcha pul to'lamaslik va bir vaqtning o'zida rasmiylashtirilgan schet tarzidagi hisob yozuvlarini tekshirish), sug'urta polisi sotib olishda (kelgusida aktivlarning yo'qotish ehtimolidan o'zimizni asrash istagi), harakatlanishning optimal yo'nalishini tanlaymiz (resurslardan samarali foydalanish, ushbu holatda vaqt va pulni ham tejash). Bunday misollarni davom ettirish mumkin. Ayrim misollar esa nazoratning yetarli emasligidan bo'lib, eng yirik kompaniyalarga taalluqlidir.

Xakerlar bankning elektron hisoblashish tizimiga kirib boradilar va bir necha yuz ming dollarni o'g'irlyadilar. (Ko'proq olmoqchi edilar, lekin aniqlanib, fosh qilindilar).

Avtomobillar ishlab chiqaradigan kompaniya tormoz tizimidagi nosozlikni bartaraf etish uchun bir necha million dollar sarflaydi, vaholanki, avtomobillar sotilgan edi (obro' puldan qimmat turishini esdan chiqarmang!).

Bu kabi salbiy holatlarning hammasi, eng avvalo, ichki nazorat tizimi etarlicha samarali bo'lmaganligidan yoki sifatni nazorat qilish tizimi ma'no jihatdan ana shu ichki nazoratga o'xshaganligi oqibatida yuz bergan.

Ichki nazorat tushunchasi yangi tushuncha emas, XVIII asrning boshlaridayoq paydo bo'lgan bu tushuncha yillar davomida evolyutsiyani boshdan kechirdi. Korxonada faoliyatini nazorat qilish tizimi sifatida u XX asrning boshlarida uchta elementning birikmasi sifatida shakllandi. Ular: vakolatlarni taqsimlash, xodimlar almashinishi va hisob yozuvlari tahlilidan iborat. Keyinroq ichki nazorat funksiyalari kengayib, aktivlarning butligini ta'minlash, hisob ma'lumotlari ishonchliligini tekshirish, operatsiyalar samaradorligini oshirish, kompaniyaning siyosatidagi ko'rsatmalariga va muomalalarni to'g'ri amalga oshirishga yo'naltirilgan tashkilot va muvofiqlashtirilgan harakatlarni amalga oshiruvchi sifatida qayta shakllandi. Shu tariqa, yangi funksiyalar ichki nazorat tushunchasini

oddiy buxgalteriya hisobiga taalluqli masalalar doirasidan tashqariga olib chiqdi. Evolyutsiyalarni boshidan kechirib va o'z funksiyasi doirasini kengaytirib borib, ichki nazorat XX asrning oxiriga kelib, risklar ustidan nazorat qilish vositasiga aylandi, bunda uning risklarni boshqarish funksiyasi – menejment riski bilan chambarchas qo'shilib ketadi.

1.2. Ichki audit tushunchasi, maqsadi va vazifalari

Korxonaning maqsadi ishda og'ishishlar, xatolar yo'qligiga to'liq kafolat bera oladigan nazorat tizimini yaratish emas, ish samaradorligiga yordam berib, kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlab va bartaraf qila olishga yordam bera oladigan tizimni yaratishdir. Chunki korxonadan tomonidan ortiqcha nazoratga yo'naltirilgan resurslardan boshqa maqsadlar va vazifalarga erishish uchun foydalanish mumkin bo'ladi. Biroq hatto ichki nazoratning yaxshi tuzilgan va tashkil etilgan tizimi ham qo'yilgan maqsadga erishish nuqtai nazaridan ham, tejamkorlik nuqtai nazaridan ham o'z faoliyatini baholashga muhtoj bo'ladi. Ana shu maqsadga erishish uchun ichki audit xizmat qiladi.

G'arb mamlakatlarida ichki audit XX asrning boshlarida paydo bo'ldi va ikkinchi jahon urushidan keyin kompaniyalarning qayta markazlashtirish hajmining o'sib borishiga javob sifatida rivojlanish uchun turtki oldi. 1941 yilda AQShda ichki auditor kasbini rivojlantirish va ommalashtirishni, kasbiy faoliyat standartlarini ishlab chiqishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan ichki auditorlar instituti barpo etildi. Hozir institutning 72 mingga yaqin a'zosi va 120 ta mamlakatda vakolatxonasi mavjud. Jahon bo'yicha esa ichki audit bilan u yoki bu darajada bir milliondan ortiq mutaxassis shug'ullanadi.

Ichki auditni tashkil qilish zarurati nimadan iborat? Ichki auditga talab yirik korxonalarda, yuqori rahbariyat tomonidan korxonada faoliyatining kundalik nazorati va quyi boshqaruv tuzilmasi bilan shug'ullana olmasligiga bog'liq holda kelib chiqqan. Ichki audit faoliyat haqida axborot beradi va menejerlar hisobotlarining ishonchliligini tasdiqlaydi. Ichki audit asosan, resurslar yo'qolishining oldini olish va korxonada zarur o'zgarishlarni amalga oshirish uchun zarur hisoblanadi.

Jahonda ichki auditga nisbatan o'sib borayotgan qiziqish qator omillarga bog'liq. Birinchidan, ichki audit hozirgi paytda uncha ko'p bo'lmagan, imkoniyatli (erishish imkoni bor), shu bilan birga, yetarlicha imkoniyatga ega bo'lmagan kompaniya faoliyati samaradorligini oshirishi mumkin. Ikkinchidan, AQSh va G'arbiy Yevropa bo'ylab ko'tarilgan kuchli korporativ mojarolar tashqi auditga jiddiy pand berib qo'yishi mumkinligi, buning oqibatida hatto eng yirik firmalar ham bankrotlikka duch kelishi mumkin, deb hisoblashga asos berdi. Uchinchidan, korxonalarda ajralmas bo'g'inlaridan biri – ichki audit bo'lgan yaxshi korporativ boshqaruvning mavjudligi korxonaning investitsion jozibadorligini oshiruvchi potentsial investorlar uchun ijobiy chaqiriqdir.

Mulk egalari va menejmentning biznes jarayonlar tarkibini va uni tashkil etishni tartibga solish istagi bo'lib korxonalar mablag'larini jiddiy iqtisod qilish hisoblanadi. Bundan tashqari, ichki auditning mavjudligi mulk egalari – boshqaruvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi, ular boshqaruvni professional menejerlar qo'lga berib, bevosita firmada ish olib borishdan xoli bo'ladilar. Va nihoyat, qisqa muddatli yoki uzoq muddatli istiqbolda xalqaro kapital bozoriga chiqish rejalari korxonalar uchun ichki audit xizmatini tuzish zarurati haqida yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Jumladan, eng yirik fond birjalarining qoidalari korxonalar uchun ichki audit xizmati mavjudligiga korxonaning qimmatli qog'ozlarini birjalarning kotirovka qiluvchi ro'yxatiga kiritishning majburiy sharti sifatida ko'zda tutadilar.

Ichki audit xo'jalik yurituvchi sub'ektda uning mulk egalari manfaatlarini ko'zlab tashkil etilgan va uning ichki hujjatlari bilan tartibga solingan buxgalteriya hisobini yuritishning o'rnatilgan tartibiga amal qilinishini va ichki nazorat tizimi faoliyati ishonchliligini nazorat qiluvchi nazorat tizimi hisoblanadi.

Ichki auditorlarning xalqaro instituti ichki auditini quyidagicha ta'riflaydi: “... korxonalar faoliyatini mukammallashtirishga yo'naltirilgan mustaqil va xolis kafolatlar va maslahatlar berish bo'yicha faoliyat. Ichki audit risklarni boshqarish, nazorat va korporativ boshqaruv jarayonlarini baholash va samaradorligini oshirishga tizimlashtirilgan va izchil yondashuvdan foydalanib, korxonaning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishiga yordam beradi”.

Ichki auditga taniqli iqtisodchi olim V.V. Burtsev yanada batafsilroq ta'rif beradi: bu korxonaning ichki hujjatlari bilan tartibga solinadigan boshqaruv bo'g'inlarini va korxonaning maxsus nazorat organlari tomonidan boshqaruv organlariga yordam doirasida amalga oshiriladigan nazorat (aktsionerlarning umumiy yig'ilishlariga, jamiyat yoki kuzatuv kengashi, ijro etuvchi organga) bo'yicha faoliyat.

Kompaniyalarda ichki auditning roli. Ichki audit biznesda mulk egalari va menejerlarga qanchalik zarur?

Kompaniyaga ichki audit kerakligi haqidagi qarorni ulardagi mulk egalari qabul qiladi. Bu qaror ko'plab omillar bilan belgilanadi, eng avvalo, biznesni boshqarish va egalik qilish funksiyalari, kompaniyaning hajmi va tuzilmaviy tarmoqlanishi, kompaniya faoliyatiga oid risk darajalari bo'linishiga tegishlidir.

Biznesda mulk egalari kompaniya menejeri bo'lib, ularning o'zlari biznesning hamma tomonlarini nazorat qiladigan holatlarda ichki audit funksiyasi mavjud bo'lishiga ehtiyoj bo'lmasligi mumkin. Biroq kompaniya boshqarish jarayoni murakkablashuvi bilan mulk egasi bo'lgan menejerlarda biznes unchalik o'zgarmayotgani va korxonaga faoliyatining hamma tomoni nazoratda degan fikr (tasavvur) paydo bo'lishi mumkin, aslida esa rahbariyatning har tomonlama nazoratni amalga oshirishi uchun jismonan imkoniyatlari etishmaydi. Ana shunda, ichki audit o'ta zarur ekanligi bilinadi.

Misol

Yevropa va AQShda biznesga egalik qilish va boshqarish funksiyalarini qo'shib olib borish kichik va ba'zan o'rta biznes uchun xarakterlidir. Yirik va ko'pgina o'rta kompaniyalarda bu funksiyalarni bo'lish mavjud, bunda mulk egalari kundalik ish yuritish tafsilotlariga aralashmay, kompaniyaning rivojlanishi strategiyasi va yo'nalishi masalalarini belgilash bilan shug'ullanadi, kompaniyani boshqarish uchun esa professional menejer yollaydi. Biroq menejer qanchalik professional bo'lmasin, mulk egalari uchun kompaniyadagi ishlarning ahvoli ustidan nazorat qilish dolzarbligicha qolaveradi ("ishon, lekin tekshirib ko'r").

Bunday hollarda nazoratning amal qiluvchi vositalaridan biri ichki audit bo'lishi mumkin.

Ichki audit nafaqat mulkdorga, shuningdek, kompaniya menejmenti uchun ham zarur. Menejrlarning vazifasi – qo'yilgan maqsadga eng samarali tarzda erishib, biznesni boshqarish hisoblanadi. Bu masalani muvaffaqiyatli bajarish sezilarli darajada ikkita omilga bog'liq:

- menejer to'g'ri boshqaruv qarori qabul qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarga egami?

- qabul qilingan qaror bajarilishining nazorat qiluvchi samarali nazorat tizimi mavjudmi?

Biznesni boshqarish kundalik ishining asosiy qismi hisoblanuvchi menejrlar hamma vaqt ham vaziyatni xolis baholashga qodir emaslar, hatto menejer hamma jarayonni samarali boshqaryapman, deb hisoblaganda ham, unda, qoidaga ko'ra, mos keluvchi axborotlarni yig'ish va tizimlashtirish uchun vaqt va maxsus malaka bo'lmaydi. O'z ishining mohiyatiga ko'ra, ichki audit, kompaniya faoliyatidagi hamma jihatlar bo'yicha ma'lumotlarga, ma'lumotlarni umumlashtirish va tahlil qilish uchun vositalarga ega, shu bois, ichki audit bilan mustahkam aloqada bo'lish menejment qabul qiladigan qarorlar samaradorligini oshiradi. Aynan ichki audit menejerga xo'jalik jarayonlariga yangicha qarash va qabul qilingan boshqaruv qarorlari bajarilishi sifatini baholashga yordam beruvchi axborotlarning xolis manbasi hisoblanadi.

Ichki audit mavjud ichki nazoratning ishonchiligi va samaradorligining bahosi, ichki auditor esa – bunday baholashni chalg'imag va professional ravishda o'tkazadigan shaxslar hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, ichki audit kompaniya faoliyatining hamma tomonlarini uning ichida baholashni amalga oshiradigan va kompaniya menejrlarida mavjud nazorat tizimi ishonchli va samaradorligiga ishonch paydo qiladigan bo'linmadir.

Ta'kidlash muhimki, kompaniya rahbarlari ichki auditorlar ichki nazoratning ishonchli va samarali tizimi yaratilishiga hamda uning saqlab qolinishiga javobgar emasliklarini bilishlari lozim.

CHAPTER 7.	The procedure for conducting internal audit in some areas account	
7.1.	Internal audit of transactions with cash	
7.2.	Internal audit settlement operations	
7.3.	Internal audit settlements with staff on pay	
7.4.	Internal audit operations with fixed assets and intangible assets	
7.5.	Internal audit and accounting preservation inventories	
7.6.	Internal audit of financial results	
	Questions	
	Tests	
CHAPTER 8.	Generalization and implementation of internal audit results	
8.1.	Procedure for preparation of the final document on the audit	
8.2.	Adoption of measures to address the identified deficiencies and violations of audit	
8.3.	Organization subsequent audit control	
8.4.	Evaluating the performance of the internal audit service	
	Questions	
	Tests	
	Used Leteratury	
	Application	